

ДР. ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ

ВЕЛИКА АНТИФАШИСТИЧКА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКА СКУПШТИНА СРБИЈЕ, НОВЕМБРА 1944.

Још пре коначног ослобођења, у Србији, поготово у њеном јужном делу, био је великим делом изграђен систем органа народне власти. После слома домаћих контрареволуционарних снага, чији је у ово време, главни бедем чинило равноргорско четништво, у лето 1944. године на тлу ове покрајине обнавља се, дограђује и изграђује мрежа органа народне власти. У време операција за дефинитивно ослобођење Србије, септембра—октобра 1944, убрзано је употпуњен систем народноослободилачких одбора. До почетка новембра готово у сваком месту, срезу и округу изабрани су представници за одговарајуће органе власти, месне, општинске, средње и окружне НОО. У ово време већ формиран, ефикасно су деловали војнопозадински органи, као команде места са стражама и војнотериторијалне команде подручја. Образују се, односно, издвајају судски органи и све више као такви осамостаљују у односу на народноослободилачке одборе, развијајући своје функције.

Друштвено-политичке организације, као СКОЈ, ЈНОФ, АФЖ, УСАОЈ, крајем октобра, односно почетком новембра 1944. добијају више у масовности и снази, а партијска организација је знатно ојачана. Читав НОП на тле Србије у свим својим, посебно војним, компонентама у то време доспева у највишу, али и последњу етапу свога постојања, када се земља коначно ослобађа снагама регуларне армије нове, начелно признате и афирмисане југословенске државе. У ослобађању Србије учествовала је и савезничка Црвена армија, а малим делом и армија отечественофронтоске Бугарске, на основу међународних споразума у Москви и Крајови, које је склопило највише државно руководство нове Југославије.

Југословенске покрајине, још пре дефинитивног ослобођења, редом се формирају као федералне јединице у оквиру нове југословенске државе. Последња покрајина која се конституише завршним и главним својим чином на коначно ослобођеној територији јесте Србија. Ова чињеница је, свакако, резултат одређене политике НОП-а, али и извесних околности током ослободилачке борбе које се све нису могле предвидети.

Иницијатива за сазивање Велике покрајинске народноослободилачке скупштине постајала је знатно пре ослобођења. Нарочито се партијско руководство Србије залагало за формирање оваквог тела конститутивног карактера у смислу потпуније доградње Србије,

као федералне јединице.¹ Слични аргументи се наводе и приликом истицања потребе за образовањем Комунистичке партије Србије.² Било је потребно оповргнути пароле непријатеља НОП-а о анти-српском карактеру комунистичког покрета, као и тезу о непријемчивости српске средине за комунистичку идеологију.

Према налогу Централног комитета КПЈ оснивачка скупштина, називана још и саветом и већем, на територији Србије имала би да се одржи током августа. Као место одржавања овог политичког тела предвиђено је Прокупље на слободној територији. Међутим, развој војне ситуације на тлу покрајине, где су се концентрисале још знатне снаге окупатора и квислинга, одложило је за краће време овај значајан догађај. Покрајински комитет КПЈ за Србију и Главни народноослободилачки одбор, који су се ангажовали да се скупштина одржи у јужној Србији, и у том смислу одредили су 12. септембар као нови термин одржавања скупштине. Планирано је да делегације из зајечарског, нишког, врањског, пиротског, лесковачког, топличког и расинског (крушевачког) округа стигну у Прокупље, док би остали, неослобођени окрузи били заступљени представницима из војних јединица.³

На позив Главног народноослободилачког одбора Србије приспели делегати народноослободилачких одбора зајечарског, нишког, крушевачког и топличког округа 12. септембра 1944. у Прокупљу пошто нису могли да конституишу скупштину целе покрајине, одржали су конференцију. Пред око 600 представника органа власти из четири округа јужне и источне Србије, као и војних мисија, реферат је поднео Петар Стамболић.⁴ Истакнуто је место српског народа »јединственог« у »народноослободилачком фронту« и његове тежње за »Демократском федеративном Југославијом« у којој народи неће бити угњетавани.⁵ Конференција је манифестовала снагу система нове народне власти у Србији, нарочито у њеном јужном и источном делу.

¹ То се види из кореспонденције Покрајинског комитета за Србију са Централним комитетом КПЈ 1943. и 1944. године; види Милан Борковић, Комунистичка партија Југославије у Србији 1941—1945., књ. друга, Београд, 1974., стр. 294. Борковић је у одељку »Припреме за одржавање Велике антифашистичке народноослободилачке скупштине Србије (АСНОС)« делимично обрадио овај проблем, стр. 294—298.

² ПК за Србију у писму Централном комитету од 16. јула 1944. наводи да би било потребно да се формира и ЦК КПЈ за Србију јер за то, наводно, има услова, а посебно што »непријатељ и непостојање Ц.К. користи у пропаганди као аргумент против Партије« (Архив Србије, фонд ЦК КПЈ, 58). Међутим, ЦК КПЈ 22. јула налаже ПК-у Србије да оснивачки конгрес КП Србије треба одржати после заседања оснивачке скупштине народноослобођења Србије када би се исказали значајни политички и војни резултати у тој покрајини (АС, ПКС, 619).

³ Изгледа да су извесне личности највиших руководства југословенског покрета биле склонe предлогу да се скупштина одржи у централном делу Србије по извршеном продору НОВЈ у Шумадију и западну Србију. Стога у писму ЦК-у КПЈ од 6. септембра Покрајински комитет истиче потребу да се скупштина састане што пре на тлу Топлице—Јабланице, док је »друг Црни (Сретен Жујовић — прим. аут.) јавио« да до тога треба да дође тек по пребацивању у западну Србију. »Крајње је време да створимо Савет, делегати биће 12-ог овде, а ви одлучите«, обраћа се ПК Централном комитету КПЈ (АС, ЦК КПЈ, 62).

⁴ Извештај ПК КПЈ за Србију ЦК-у КПЈ, 19. IX 1944, (АС, ПКС, 64).

⁵ Уводник »На путу изградње нове Србије«, Глас, лист Јединственог народноослободилачког фронта, Београд, септембар 1944.

С обзиром на очекивано дефинитивно ослобођење Србије и могућност несметаног одржавања добро организоване скупштине у главном граду, овај чин је одлаган све до новембра. Још на конференцији у Прокупљу, од присутних делегата изабрана су четири представника за предстојећу скупштину. Такође и у осталих 12 округа, као и у граду Београду изабрано је по 50—60 људи који су имали да заступају народноослободилачке одборе читаве Србије. Под читавом Србијом, у начелу, нису се подразумевали Војводина, Косово и Метохија мада су понегде већ изражавана мишљења о потреби везивања и укључења те покрајине и те области у федералну јединицу Србију. У писму Спасеније Цане Бабовић — Моми Марковићу 23. октобра се наводи: »Скупштина ће се у најскорије време одржати у Београду. Приступити окупљању делегата и организовати њихово пребацивање. Обласном комитету Космета јавити да пошаље 10—12 људи као госте или делегате. Обавестити Отечествени фронт Бугарске о овоме.«⁶ Војводина је од 25. октобра 1944. била под војном управом по наредби врховног команданта НОВЈ, што је успоравало сам процес дефинитивног конституисања ове аутономне јединице, па и федералне државе Србије. Како Војводина, тако и Косово и Метохија, наравно и Санџак, нису били заступљени званичним представницима на скупштини у Београду.

Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије, газвана у слободном Београду 9. новембра, трајала је до 12. новембра 1944. године. У њеном раду је учествовало 885 делегата изабраних у свим окрузима Србије — крагујевачком, младеновачком, пожаревачком, моравском (средиште Јагодина), ваљевском, шабачком, ужичком, чачанском, краљевачком, крушевачком, топличком (средиште Прокупље), нишком, лесковачком, врањском, пиротском и тимочком (средиште у Зајечару), као и у главном граду Београду. По својој масовности, припремљености, обиму и садржини рада за седање ове скупштине за Србију надмашује све одговарајуће конститутивне скупштине — већа у осталим покрајинама Југославије. Разлоге овог ваља видети у дужини припрема и повољним околностима дефинитивно ослобођене покрајине и главног града. Све друге конститутивне седнице Антифашистичког већа — скупштина покрајина и целе земље биле су организоване под много тежим и скученим условима на окупираним или ослобођеним подручјима, али угрожене од окупатора и квислинга.

У поздравним говорима истакнут је велики допринос српског народа народноослободилачкој борби и значај Србије као југословенске покрајине. Скупштини су свој допринос, управо печат, дали представници највиших институција нове Југославије. У поздравној речи пре отварања Скупштине, маршал Југославије Јосип Броз Тито истиче: »За нас, Народноослободилачку војску, Србија има нарочито огроман значај. Ви сами знате да смо ми овдје почели да се боримо, да организујемо устанак против непријатеља не само Јужних Словена, него свих Словена и читавог човјечанства — против немачко-фашистичких освајача.«⁷ Скупштину је отворио Благоје Непковић, председник ГНОО и истовремено, секретар ПК КПЈ за Србију. Затим су је поздравили: као председник АВНОЈ-а Иван Ри-

⁶ АС, КПС, 705.

⁷ Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије, Београд, 1945, (стенографске белешке), стр. 15.

бар, у име Врховног штаба НОВЈ начелник ове највише војне институције нове Југославије Арса Јовановић, у име Централног комитета КПЈ Милован Ђилас, Едвард Кардељ као потпредседник Националног комитета ослобођења Југославије и у име »Словенскога народно-ослободилачког света« и »непокорјенога словенскога народа«, Андрија Хебранг у име АВНО Хрватске, Митар Бакић у име црногорског народа, Димитар Влахов, потпредседник АВНО Македоније у име »целог македонског народа из Вардарске, Пиринске и Егејске Македоније«, Родољуб Чолаковић у име народа Босне и Херцеговине, Срба, муслимана и Хрвата, члан НКОЈ-а Раде Прибићевић »у име Срба у Хрватској«, а генерал-лајтнант Коча Поповић у име »Народноослободилачке војске и партизанских одреда Србије«, док је »у име војвођанске делегације« Скупштину поздравио Јован Веселинов.⁸

Велика антифашистичка скупштина је послала поздравне телеграме маршалу Југославије, АВНОЈ-у, НКОЈ-у, ЗАВНО Хрватске, »Председству Словенскога народно-ослободилачког света«, Антифашистичком сбрању народног ослобођења Македоније, Црногорској антифашистичкој скупштини народног ослобођења, Земаљском антифашистичком вијећу народног ослобођења Босне и Херцеговине, као и првим личностима три савезничке велесиле, маршалу Совјетског Савеза, председнику Сједињених Америчких Држава и председнику владе Велике Британије.

Од делегација страних држава Скупштину је поздравила делегација нове отечественофронтоске Бугарске. У поздравној речи бугарских представника, као и одговору Ивана Рибара, председника АВНОЈ-а, говорило се о братству и јединству између југословенских и бугарског народа, између суседне Бугарске и нове Југославије а исто тако је истицана перспектива односа српског и бугарског народа и конкретно нове Бугарске и »федералне државе Србије«.⁹

Извештајем о раду Главног народноослободилачког одбора Србије и раду представника Главног одбора Србије на Другом заседању АВНОЈ-а, који је поднео Благоје Нешковић, подвучена је неопходност формирања главног органа трајне народне власти у покрајини. Главни НОО је обједињавао рад народноослободилачких одбора у Србији почев од лета-јесени 1941, па кроз неколико етапа НОБ неједнаког интензитета у Србији, све до јесени 1944. У извештају је истакнуто неколико чињеница битних за конституисање Демократске Федеративне Југославије и у њеним оквирима федералне јединице Србије. Тврди се да по окончању II светског рата »Југославије не би било за дуго времена да није остварен народно-ослободилачки покрет«. Тек у новој Југославији се сви народи »равноправно и добровољно уједињују«. Јасно је »да би раздвојене мале државице или неке друге комбинације биле неспособне да остваре оно благостање и независност какво се може обезбедити у заједници — демократској федеративној Југославији«. Темљи ове Југославије, подвлачи се и овом приликом, »исковани су у ватри кржаве народноослободилачке борбе, при чему су сви народи Југославије осетили потребу међусобне помоћи у борби...«¹⁰

⁸ Исто, стр. 18—47.

⁹ Исто, стр. 162—164.

¹⁰ Исто, стр. 75, 83.

Посебно се говори о положају српске нације у новој држави. Реакционарном схватању о слабљењу позиција ове нације распарчавањем српских крајева у четири па и пет, од укупно шест савезних (федералних) јединица супротставља се прогресивна концепција о правом месту српског народа у вишенационалној југословенској заједници, утолико јачој уколико је зајамчен принцип равноправности и јединства унутар једне релативно моћне државне целине. Истиче се као историјска поука да је »приграбљивање туђих територија и посрбљавање несрпских народа увек, без изузетка, ишло на штету српског народа«. Србија којој би насилно биле придодате туђе земље са несрпским народима била би објективно слабија »без обзира да ли живи самостално или у федерацији«. У интересу Србије је да њени становници буду задовољни, као што се за Македонце може тврдити да могу бити задовољни само у оквирима Македоније, дакле сопствене националне државе, у овом случају посебне федералне — савезне јединице која би, удружена са Србијом и осталим јединицама, чинила једну федеративну целину са јасном перспективом политичког и економског просперитета.¹¹

Одлучено је да се обрачуна са грађанским националистичким, иначе врло опасним концепцијама о великом српском простору који захвата Македонију, Црну Гору и Босну и Херцеговину. Јасно је изражен став о положају Македоније и Црне Горе, о чему су се већ изјаснили припадници дотичних народа.¹² Македонија и Црна Гора већ су се начелно конституисале као посебне федералне јединице у новој Југославији, једнаког статуса као и Србија. Потпуно су надвладане, одбачене конзервативне концепције о Македонији, Црној Гори и Босни и Херцеговини као српским покрајинама, још конкретније — провинцијама. Уосталом, Велика антифашистичка скупштина Србије могла је ове чињенице само да констатује а њени представници да се изјасне у овом смислу. Антифашистичка већа,

¹¹ Исто, стр. 83—84.

¹² У извештају генерал-лајтнанта Александра Ранковића, Политички извештај Србије и задаци Велике антифашистичке народноослободилачке скупштине Србије о Црној Гори и Црногорцима, Македонији и Македонцима стоји:

»Што се тиче Црне Горе, Црногорци су на Другом заседању АВНОЈ-а добили право да сами својом слободном вољом уреде своје односе са осталим народима Југославије. То право им нико до сада није оспорио нити им може оспорити. То право су Црногорци извојевали с оружјем у руци против окупатора. Није наша ствар да решавамо питање Црне Горе и наших односа са Црном Гором, него је ствар и право самих Црногораца и они ће то решити и одлучити онако како њиховим интересима буде одговарало.

Што се тиче Македоније, македонски народ је такође донео одлуку о уређењу Македоније као федералне јединице у оквиру Југославије. Тиме је скинуто с дневног реда једно од најкрупнијих питања наше унутрашње политике и једно од врло важних питања наше спољне политике. Данас више нема спорова између македонског и српског народа и у Македонију се не шаљу најгори и најнеспособнији чиновници и жандарми. Нова Србија, партизанска Србија вођена је у Македонији и данас упркос тешке прошлости; после заједничке борбе између македонских и српских јединица, између српског и македонског народа, исковало се чврсто братство између ове две земље. Данас нико у Бугарској или Грчкој не може да поставља своја права на Македонију, јер Македонија није више предмет деобе и пљачке између разних балканских хегемониста и империјалиста, него је слободна федерална јединица у слободној Федералној Југославији. Македонски народ је посебан народ и Македонија припада македонском народу.« (Исти извор, стр. 108).

односно скупштине Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније већ су раније донели одлуке о постојању ових федералних јединица, независно једна од друге.

Поред осуде националистичке концепције о тобожњој подели, цела Србија, Скупштина је истакла и јамчила пуна права свих народа у Србији. У том смислу је констатована и равноправност Срба са другим југословенским народима у осталим покрајинама. То се, пре свега, односило на Хрватску где је српски живаљ чинио знатну демографску мањину и где је ваљало, конструктивно, а сматрало се и дефинитивно, решити међунационалне хрватско-српске наслеђене осетљиве односе.¹³ Део српског народа налазио се у оквиру босанско-херцеговачке покрајине, где није чинио мањину, већ је заједно са Муслиманима, који се још нису национално у потпуности одлучили, и Хрватима чинио основну демографску масу, што, уосталом, чини једну, и то веома значајну детерминанту конституисања све покрајине у време револуционарног устројавања федеративне Југославије.

У извештају Петра Стамболића, Изградња и задаци народно-ослободилачке власти у Србији, говори се о конституисању нове народне власти, уз истицање њених нових квалитета, непознатих у историји грађанских режима — потпуно јединство законодавне и извршне власти, сменљивост представника у органима власти од стране оних који су их изабрали и пуна контрола народа над радом државних органа, те учешће најширих маса у управљању земљом. Од сеоских НОО, као најнижих, образовани су одбори, а »почев од среза нагоре« и народноослободилачке скупштине све до АСНОС-а као највишег органа власти у покрајини. »Радом свих одбора и скупштина у Србији руководи Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије, која је на првом нашем заседању конституисана као врховно законодавно тело демократске Србије у склопу федеративне Југославије«, констатовао је Стамболић. У реферату је још наглашено: »Кад буду за то створени потребни услови, образоваће се народна влада федералне Србије. Дотле, пак функцију народне власти вршиће Председништво скупштине, стварајући за то потребан број одељења. До сада је Главни народноослободилачки одбор Србије формирао следећа одељења: привреде, просвете, здравства, социјалног старања, унутрашње управе, пољопривреде, грађевина, обнове, судства, шума и финансија. Сва та одељења већ раде и, уколико се укаже потреба, биће створена и нова.«¹⁴ Инсистирало се на доградњи судских институција и функционисању судске власти на демократским принципима. Организација одсека унутрашње управе при одборима власти и милиције такође се заснивала, на начелу да су мир и безбедност »у рукама народа«. Донете су одлуке о установљењу Суда за суђење злочина и престапа против српске националне части и о успостављању Земаљске (за

¹³ Према Андрији Хебрангу, Хрватска је у старој »великосрпској« Југославији била »центар отпора против версајске Југославије«. Међутим, решавањем националног питања кроз заједнички вођен НОР и федеративним устројством земље Хрвати из Хрватске постају равноправни чланови нове југословенске заједнице, што јамчи и ова Скупштина. На братству и јединству, пре свега, Хрвата и Срба заснива се »срећна будућност наших народа« уопште. (Исто, стр. 33—4).

¹⁴ Исто, стр. 190—192.

Србију) комисије за испитивање злочина окупатора и његових помагача.

На Скупштини је подвучен значај изградње и доградње друштвених служби и делатности од виталног значаја за организацију јавног живота у слободној Србији. Истицана је потреба организовања школског система са универзитетом, медицинских, хигијенских и других социјалних служби и установа.

Скупштина је посебно указала на значај привредне обнове и изградње Србије.¹⁵ Једна од неколико донетих одлука тиче се оснивања Привредне банке Србије.

Нарочито вредност поседују акти са елементима друштвено-правног карактера, као што је Одлука о одобрењу рада Главног народноослободилачког одбора Србије. После ње је следила Декларација Велике антифашистичке народноослободилачке скупштине о одобрењу рада народних представника Србије на Другом заседању АВНОЈ-а. Карактеристичан је поглед на место српског народа у историји, који се битно разликује од концепције о историјској улози српског народа у манифесту грађанске Србије из 1844. — тзр. Начертанију, а поготову одудара од националистичких стремљења србијанске буржоазије XX века. Интересантни су наводи ове Декларације те је ваља цитирати у целини:

I

У току своје историје српски народ је водио тешке ратове и дизао устанке за своју слободу и независност. У тој борби он се често ослањао на помоћ других слободољубивих народа, а у првом реду словенских народа и нарочито великог руског народа. Српски народ тежио је при томе увек за стварање једне заједничке државе Јужних Словена, у којој би сви Јужни Словени били окупљени као равноправна браћа. Он никад није имао тежњу да своју државу и свој напредак изгради на угњетавању других јужнословенских народа. Зато је тежњама српског народа одговарала само таква заједница Јужних Словена у којој би сви народи били равноправни и једнако уживали право да се слободно опрделе било да као равноправни члан живе у истој заједници са осталим јужнословенским народима, било да добровољно изађу из те заједнице.

Срби из Србије увек су тежили да буду у што тешњој заједници са својом српском браћом изван Србије и помагали су њихову борбу за националну слободу и национална права, али сви напредни и слободољубиви синови нашег народа знали су да Срби ван Србије могу добити своја национална права само са остваривањем братства и јединства са братским јужнословенским народима са којима живе на истој територији, само уз поштовање слободе и националних права тих народа и само у заједничкој борби са њима против заједничког непријатеља.

¹⁵ Сублимирајући услове и потребе економске изградње Србије, Сретен Жујовић, у реферату Привреда и привредни задаци Србије, закључује: »Наша народноослободилачка власт већ се успоставља у Србији и данас ударамо темеље наше државности и наше земље« (под земљом се подразумевала Србија). Исто, стр. 212.

II

Насупрот таквим демократским и слободарским тежњама најбољи људи српског народа, реакционарне великосрпске класе ишле су за тим да љубав српског народа за слободу и независност и његову спремност да ту слободу и независност брани до последње капи крви, искористе за приграбљивање туђих територија, за угњетавање других јужнословенских народа. Те клике гледале су у стварању јединствене јужнословенске државе само могућност за успостављање своје хегемоније над другим јужнословенским народима у циљу да их денационализују, да спрече њихов слободни културни развитак и да их економски поробе. За све време постојања старе Југославије те су клике на делу спроводиле такву угњетачку политику према осталим братским народима да је, уместо братства и јединства, међу њима дошло до тешких националних раздора и међусобне борбе. Исто тако, те су клике водиле политику распоривања шовинистичке мржње против других јужнословенских народа код Срба изван Србије, а у првом реду између Срба и Хрвата.

III

Последица те реакционарне шовинистичке политике биле су страховите не само за целу државну заједницу него нарочито и у првом реду за српски народ, како у Србији тако и свуда изван ње. Издао и напуштен од својих ранијих управљача узео је српски народ своју судбину у своје сопствене руке, како у самој Србији тако и у свим крајевима где Срби живе. Отпочевши борбу за своју слободу, националну част и независност, српски народ је схватио тешку поуку догађаја и дао се на остваривање слободољубивих, истински демократских и племенитих тежњи најбољих својих синова из раније историје.

У народноослободилачкој борби, у оружаном устанку против мрских фашистичких разбојника и њихових слугу српски народ је од првог часа пружио братску руку свим осталим братским народима гледајући у њима себи равноправне народе и свестан да до свог националног ослобођења може доћи једино у братској заједничкој борби са њима. Кроз ту заједничку борбу Срба са осталим јужнословенским народима, а нарочито Срба изван Србије са хрватском и муслиманском браћом, са којима живе на истој територији, исковало се први пут у историји свих Јужних Словена истинско братство и јединство њихово, тако снажно да га више никаква сила не може раскинути.

Ово јединство дошло је до изражаја на Другом заседању АВНОЈ-а концем новембра 1943. године, чије су одлуке донете уз пуну сарадњу и једнодушност народних представника Србије. Чврсту основицу тога братства и јединства сачињава начело да сваком јужнословенском народу припада право самоопредељења до отцепљења и право да се добровољно уједини са другим народима. На тој основи, одлуком Другог заседања АВНОЈ-а сви народи Југославије добровољно су се ујединили у нову братску заједницу, своју заједничку домовину, демократску федеративну Југославију.

IV

Сматрајући да историјске одлуке Другог заседања АВНОЈ а одговарају животним интересима српског народа и Србије, Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије у потпуности одговара и потврђује рад представника Србије на Другом заседању АВНОЈ-а одржаном у Јајцу 29. новембра 1943. године.

Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије изјављује да ће се српски народ и даље непоколебљиво борити за учвршћивање и потпуно остварење одлука Другог заседања АВНОЈ-а јер је то највећа гаранција да ће Срби и Хрвати, Словенци, Македонци и Црногорци, а исто тако и Муслимани бии срећни и задовољни у таквој слободној, истински демократској и братској заједници равноправних народа. Српски народ је с одушевљењем и одобравањем прихватио одлуку којом су АВНОЈ и НКОЈ постали највиши представници суверенитета народа и државе Југославије као целине.

Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије једнодушно одобрава одлуку Другог заседања АВНОЈ-а о избегличким владама и монархији.

Скупштина подвлачи да је народ Србије у току три и по године своје ослободилачке борбе био стално најближи сведок и непосредна жртва свих злочина и зверстава који су чињени у име монархије. Одлучније него икада, народ Србије, на принципу пуног суверенитета народа, жели да уклони све сметње осигурању и развоју истинске демократске народне власти и очувању свог, скупим жртвима постигнутог, јединства и братства са осталим јужнословенским народима.

Због тога Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина, свесна да је то дужност у првом реду народа Србије, изјављује да ће народ Србије, кад за то дође време, јасно дати изразе својој сувереној вољи у питању унутрашњег уређења Србије и Југославије и решити га у пуном јединству и сагласности са својим демократским тежњама које су истоветне са демократским тежњама свих јужнословенских народа.¹⁶

У овом својеврсном манифесту конституисања социјалистичке федералне јединице Србије полази се од реалне улоге српског народа, који се, поред и у суседству других народа, борио за своју самобитност националну, политичку и културну. При томе је истакнута компонента јужнословенске, у ствари југословенске солидарности до неопходности заједничког живота на темељу једнакоправности Срба у Србији и ван Србије са другим југословенским народима. Подготовка је било комплексно решење међунационалних односа Срба са Муслиманима, а нарочито са хрватским живљем на етнички хетерогеном подручју дела Хрватске, Босне са Херцеговином и Санџака. Уз сву осуду државно-политичког система старе Југославије, посебно националне политике, творци нове федералне Србије су поставили основе нових националних односа са намером и уверењем да такво решење остане трајно.

¹⁶ Исто, стр. 180—183.

Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина, 11. новембра 1944, који као значајни датум улази у историју српског народа и државности, донела је капиталну Одлуку о конституисању Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије као врховног законодавног и извршног тела и највишег органа државне власти демократске Србије. После првог дела, у коме се истиче ангажоване српског народа у народноослободилачком рату, наводе се битни чиниоци поступка највишег органа државне власти у Србији:

»Главни народноослободилачки одбор Србије, основан новембра 1941., у ватри првог устанка и који је за три године руководио борбом народа у Србији, мора претрпети такве промене да настане једно такво народно представничко тело, које ће моћи да одговори свом данашњем задатку: задатку да буде највише законодавно и извршно народно представничко тело и врховни орган државне власти демократске Србије као федералне државе у саставу демократске федеративне Југославије.

На основу тога, на основу суверене воље српског народа, изражене и у састанку ове Велике скупштине, на основу права српског народа да сам одлучи о својој судбини и да своју власт организује по својој сопственој вољи, као и у сагласности са одлукама Другог заседања АВНОЈ-а од 29. новембра 1943. године, Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије доноси следећу одлуку:

1. Да се Главни народноослободилачки одбор Србије прошири и реконструише у Антифашистичку скупштину народног ослобођења Србије, која ће бити највише законодавно и извршно народно представничко тело, носилац суверенитета народа и државе Србије и врховни орган власти демократске Србије, као равноправне федералне јединице демократске федеративне Југославије.

2. Прву антифашистичку скупштину народног ослобођења Србије бира Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије на свом садашњем сазиву. У њу мора бити изабрано најмање 250 народних посланика. Касније скупштине биће биране непосредно на изборима.

3. Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије бира Председништво које се састоји од председника, три потпредседника, једног секретара и најмање 25 планова Председништва.

4. АСНОС врши власт на својим редовним и ванредним сазивима, а у времену између два сазива преко свог Председништва.

Извршну власт врши Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије преко свог Председништва и преко Народне владе Србије.

5. Док се не образује Народна влада Србије, њене ће послове водити Председништво Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије преко посебних одсека за поједине гране државне управе.

6. Председништво Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије, односно Народна влада Србије, одговара за свој рад Антифашистичкој скупштини народног ослобођења Србије.¹⁷

¹⁷ Одлука има 10 тачака, од којих су 7—10. мањег значаја или процедурално-техничког карактера. (Исто, стр. 177—179).

У складу с овом Одлуком, 12. новембра је изабрана Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије, са 261 чланом, и Председништво на челу са председником, три потпредседника, два секретара, те укупно 40 чланова. Велика скупштина је такође саставила листу од 82 члана, представника Србије у АВНОЈ-у.

Као што се види, Велика антифашистичка народноослободилачка скупштина Србије у свом четвородневном раду донела је неколико аката неопходних за формирање ове федералне јединице. Образовано је народно представништво — скупштина као оличење највише, државне власти за читаву Србију, као и неколико »земаљских« инсти-туција, карактеристичних за изградњу једног државно-правног органа. Да је овај државно-правни субјект изграђиван са статусом федералне јединице у саставу федеративне државе Југославије, јасно је изражено на овом великом државноправном скупу кроз његова основна акта до избора представника Србије у највише тело југословенске власти Антифашистичко веће народног ослобођења.

У свим федералним јединицама, током НОР су образована антифашистичка већа прво као »политичка тела« на челу снага покрета. Она су касније прерасла у врховна представничка тела власти, што би значило организовање власти у тим федералним јединицама и њихово конституисање. Изузетак у извесном смислу Србија у којој може се рећи, »земаљско« веће као веће, односно политички орган на челу покрета у Србији, није никад формиран. Највиши орган власти био је Главни НОО све до сазивања Велике антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије. Према одлуци о конституисању Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије, Главни НОО се »проширио и реконструисао« непосредно у ову скупштину управо на Великој скупштини. Велика скупштина народног ослобођења Србије је институција настала у једном историјском тренутку, али са важном и плодном делатношћу. Њене одлуке су имале уставоправни карактер, те све до проглашења Устава Србије 1947. године би нормативна акта у овој федералној јединици заснивала су се на тим одлукама.

Непосредно по завршетку рада Велике антифашистичке скупштине одржана је 14. новембра скупштина Јединственог народноослободилачког фронта Србије, на којој је изабран његов Извршни одбор. У Београду је 16. новембра 1944. одржан и I конгрес Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије, на коме су изабрани органи и руководства ове масовне друштвено-политичке организације за подручје Србије, у оним њеним оквирима који су постојали током НОР-а, значи без подручја Срема, Баната, Бачке, Косова, Метохије и целог Санџака. На том принципу су били организовани сви органи власти, као и друштвено-политичке организације по дефинитивном ослобођењу Србије крајем 1944. и почетком 1945. године.

Велики део јавности прихватио је конституисање Србије, једне од федералних држава у саставу Југославије, као најбоље решење. О положају федералне Србије и перспективи њених односа са суседним федералним јединицама интересантна запажања износи председник АВНОЈ-а Иван Рибар у чланку: »Шта Србија добија федерацијом«: »Србија федерацијом добива оно што је њен радни народ увек тражио: мир, економско благостање и културни напредак. Остваривањем федералне јединице Македоније настаће прави трајни мир на Балкану и вечно право пријатељство између нове Југославије и нове Бугарске,

братство између српског, македонског и бугарског народа, а престаће пролевање крви за туђе интересе. Исто је са Босном и Херцеговином. . . У новој Југославији федерална јединица Босна и Херцеговина стајаће на равној ноzi са Србијом и Хрватском. Србија ће преко ове јединице да се повеже са Хрватском и на тај начин обезбедиће се за вечна времена братство и јединство Хрвата, Срба и Муслимана. Србији ће у део пасти важна улога да се привредно повеже са Македонијом, а исто тако да се повеже са Босном и Херцеговином, а преко ове са Далмацијом, односно Хрватском. . . да и не говоримо о њеним природним везама са Црном Гором и Санџаком, као и јединственом положају престонице Београда, која је повезана са свим федералним јединицама.

Много добива Србија федерацијом. Када не би ништа друго било, то већ и сама чињеница да ће једном заувек нестати такозване пречанске повике на Србију да она подржава централизам зато да би се могла богатити на рачун других покрајина — довољно би правдала федерацију.¹⁸

У јесен 1944. стечени су битни конститутивни елементи за формирање Србије као федералне државе. На слободној територији је већ углавном организован апарат власти и систем основних институција друштвено-политичког живота. У датим условима одржавање Велике антифашистичке народноослободилачке скупштине и образовање АСНОС-а представљали су битан чин конституисања федералне Србије у оквиру Демократске Федеративне Југославије, са компетенцијама власти и несумњивим суверенитетом, на сопственој територији. Потоње дограђивање система власти на подручју између Тимока и Дрине и нормативно регулисање није битно за чињеницу конституисања Србије као политички, територијално, па и национално јединствене, хомогене федералне државе.

Конституисањем федералне Србије касно у јесен 1944. употребљен је број федералних јединица, укупно шест чланица федеративне државе Југославије; на тај начин је реализован федеративни принцип и основа југословенског државног модела, договорена на II заседању АВНОЈ-а. Остао је још недефинисан положај Војводине и Косова са Метохијом, а ни питање Санџака није било коначно решено. Дефинитивно решење њиховог положаја, као и односа према Србији, завршено је до лета 1945, закључно са III заседањем АВНОЈ-а.

¹⁸ Глас ЈНОФ, 3. децембар 1944.

GROSSE ANTIFASCHISTISCHE VERSAMMLUNG SERBIENS IN NOVEMBER 1944

Zusammenfassung

Die Grosse antifaschistische Volksbefreiungsversammlung Serbiens, die in November 1944 abgehalten wurde, stellt tatsächlich den Gründungsakt des Föderalstaates Serbien als Mitglied des Demokratischen föderativen Jugoslawiens dar. Zu dieser Zeit, im Herbst 1944, umfasste es noch nicht die Teile des Sandžaks, der Vojvodina und Kosovo samt Metohija. Im Prozess des Aufbaus und der endgültigen Gestaltung des föderativen Jugoslawiens, war Serbien der sechste, letzte Föderalmitglied, welches sich konstituierte. Obwohl der Aufbau des Demokratischen Föderativen Serbiens als grössten jugoslawischen Föderalstaates ein wichtiges Kettenglied im Prozess der Föderalisierung Jugoslawiens dar.

Dr Dragoljub Petrović